

Thijs van Vugt

In en uit het Boschstraatkwartier. Mobiliteit en levensloop van twee families uit een Maastrichtse arbeiderswijk in vijf generaties¹

In 1987 publiceerde de Italiaanse historicus Maurizio Gribaudi een onderzoek naar levenslopen van arbeidersgezinnen in Turijn in het begin van de twintigste eeuw. Hij wilde weten in hoeverre er sprake was van een specifieke, in generaties overgeleverde arbeiderscultuur, zoals tot dan toe met name door historici van de Turijnse arbeidersklasse en arbeidersbeweging was verondersteld.² Gribaudi verzamelde onder meer gegevens van 48 gezinshoofden uit een huurkazerne in een Turijnse arbeiderswijk in 1936 en hun verwanten, waarvan hij de herkomst retrospectief reconstrueerde tot de volkstelling van 1881 en hun woon- en beroepscarrières tot 1961, dus voor vier tot vijf generaties (in totaal 1498 mensen).³ Dit materiaal stelde hem in staat de beroepsveranderingen en verhuisbewegingen van verschillende generaties in deze arbeidersfamilies op het spoor te komen, anders gezegd: hun intergenerationele sociale en geografische mobiliteit. Zijn bevindingen strookten totaal niet met het traditionele beeld van een homogene arbeidersklasse in deze Turijnse wijk. Integendeel, er bestond een behoorlijke sociale mobiliteit in de tweede en volgende generaties, die weer gepaard ging met geografische mobiliteit: kinderen en kleinkinderen verbeterden hun sociale positie en konden daardoor naar relatief betere buurten verhuizen. In de buurt van vestiging van de eerste generatie kwamen steeds weer nieuwe migranten wonen. De kinderen en kleinkinderen van de immigranten van het Piemonteese platteland doorliepen een variëteit aan integratieroutes in de stad. De huisvesting toonde een overgang van armzalige zolderkamers en 'appartementsen' in de oude, overbevolkte centrumwijken rond de eeuwwisseling voor de eerste generatie naar nieuwe, nog ongeordende arbeidersbuurten buiten de stad in de jaren 1920 voor de tweede en derde generatie. Daarna volgde in de jaren 1930 eventueel een terugkeer naar kleinburgerlijke behuizingen in het stadscentrum, maar vooral een verhuizing naar nieuwe residentiële wijken. Het beeld van de langdurige concentratie van ontwortelde migranten en hun nakomelingen in centraal of tegen het centrum aan gelegen arbeiderswijken was in Gribaudi's ogen een mythe.

Maastricht is qua omvang en arbeiderscultuur natuurlijk niet te vergelijken met Turijn, dat al in 1881 ca. 300.000 inwoners telde. Bij het uitbreken van de

1 Een eerste, aanzienlijk kortere versie van dit artikel, slechts gebaseerd op de data van één familie, verscheen in: Theo Engelen, Onno Boonstra en Angélique Janssens (red.), *Levenslopen in transformatie. Liber amicorum bij het afscheid van prof. dr. Paul M.M. Klep* (Nijmegen 2011) 248-260. Ik dank Ad Knotter voor zijn kritische bijdragen aan dit artikel.

2 Maurizio Gribaudi, *Itinéraires ouvriers. Espaces et groupes sociaux à Turin au début du XXe siècle* (Parijs 1987) 76-88. Zie ook van dezelfde auteur 'Espace ouvrier et parcours sociaux: Turin dans la première moitié du siècle', *Annales. Économies. Sociétés. Cultures* 42 (1987) 243-263.

3 Gribaudi, *Itinéraires ouvriers*, 62-64.

De Sphinxfabrieken vanuit de lucht, omstreeks 1930. Rechtsboven: het Boschstraatkwartier-Oost, met links daarvan het Bassin. Fotocollectie SHCL.

Tweede Wereldoorlog was dit aantal gestegen tot ca. 630.000.⁴ Maastricht was veel kleiner: het aantal inwoners groeide tussen 1880 en 1940 van 28.473 tot 68.840, mede door de annexatie van een aantal randgemeenten in 1920.⁵ Een belangrijk onderscheid is ook dat immigranten in deze bevolkingstoename geen belangrijk aandeel hadden, anders dan in de meeste andere Europese industriesteden, zoals Turijn. De ontwikkeling van Maastricht tot industriestad leidde niet tot het aantrekken van inwoners van elders. De Maastrichtse industriëlen vonden hun arbeiders in de plaats zelf. Omdat de betekenis van het garnizoen als bestaansbron was afgenomen, was er bij het begin van de industrialisatie in het tweede kwart van de negentiende eeuw voldoende aanbod van arbeid in de stad zelf aanwezig. Later kon de industrie putten uit het Maastrichtse geboorteoverschot. Alleen een beperkt aantal vaklieden werd van buiten Maastricht aangetrokken.⁶

In de geheel andere schaal en context van Maastricht vinden wij niettemin een parallelle redenering over een in generaties overgeleverde arbeiderscultuur, en wel in de in Maastricht ontwikkelde ideeën over de zogenaamde

⁴ *Ibidem*, 15.

⁵ H.C.W. Roemen, *Maastricht. Een geografische – hoofdzakelijk economisch-geografische – beschrijving en verklaring der agglomeraties in de gemeente Maastricht* (Maastricht 1947) 305.

⁶ *Ibidem*, 302.

onmaatschappelijkheid in de onderste regionen van de arbeidersbevolking. De socioloog Harry Litjens, die de Maastrichtse 'onmaatschappelijkheid' in het begin van de jaren 1950 onderzocht, zag een direct verband met de negentiende-eeuwse industrialisatie van Maastricht en het pauperisme dat daarmee gepaard ging, met een hoofdrol voor de glas- en aardewerkindustrie van de Regouts. De 'onmaatschappelijkheid' zou daardoor in Maastricht in de jaren 1950 naar verhouding groter zijn dan in andere steden, zoals Tilburg.⁷ Het ging volgens hem om een in generaties, 'van geslacht op geslacht',⁸ overgeleverd gedrags- en cultuurpatroon, dat zich nog steeds zou uiten in een 'onmaatschappelijkheid van zeer ernstige aard, zowel wat aantal als wat intensiteit betreft'.⁹ Zijn opvatting werd gedeeld door veel sociologen uit die tijd. Zij beschouwden de 'onmaatschappelijkheid' van bepaalde groepen ongeschoolde arbeiders als onveranderlijk en ingesleten in de min of meer geïsoleerde arbeidersbuurten uit de negentiende eeuw, die van generatie op generatie waren gedegenereerd tot echte achterbuurten.¹⁰

Het is niet moeilijk een verband te zien tussen deze opvattingen uit de jaren 1950 en modernere, uit Amerika afkomstige sociologische theorieën over een in generaties overgeleverde 'armoedecultuur' van een stedelijke 'onderklasse'.¹¹ Deze 'onderklasse' zou worden gekenmerkt door een spiraal van armoede, langdurige werkloosheid, ontwrichting van het gezinsleven en sociale apathie, en daardoor geen deel meer uitmaken van het systeem van sociale klassen. Vandaar het begrip onderklasse: zij zouden overal buiten vallen. Daardoor zou er ook geen sprake meer zijn van sociale mobiliteit tussen de generaties: ook de kinderen zouden in deze 'onderklasse' gevangen zijn.

In zijn in 1999 gehouden oratie heeft Ad Knotter vraagtekens gezet bij deze redenering.¹² Volgens hem spreekt er een veel te statische opvatting uit. Armoede is in de eerste plaats een economisch verschijnsel – er is gewoon te weinig geld – en als zodanig situationeel gebonden: aan de economische conjunctuur, aan een bepaalde levensfase, aan tegenslag in het leven, of aan het ontbreken van een vangnet van familie of staat. Hij achtte de kans groot dat de zogenaamde armoedecultuur in veel gevallen snel zou verdwijnen als de economische omstandigheden voor de desbetreffende gezinnen zouden verbeteren. Omgekeerd zou de 'onmaatschappelijkheid' in de armste wijken van Maastricht in de jaren 1950 volgens hem wel eens minder rechtstreeks kunnen

7 H.P.M. Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen. Sociologisch onderzoek naar de onmaatschappelijkheid te Maastricht* (Assen 1953) 96.

8 *Ibidem*, 98.

9 *Ibidem*, 97.

10 Jan Haveman, *De ongeschoolde arbeider. Een sociologische analyse* (Assen 1952); J.A.A. van Doorn, *De proletarische achterhoede. Een sociologische kritiek* (Meppel 1954).

11 Ad Knotter, *Rondom de Stokstraat. 'Onmaatschappelijkheid' en 'onderklasse' in de jaren vijftig* (inaugurele rede Maastricht 1999); ook verschenen in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 44 (1999) 1-29.

12 *Ibidem*. Zie voor een kritische beschouwing over het begrip 'armoedecultuur' ook het nadien verschenen proefschrift van Paul Kok, *Burgers in de bijstand. Werklozen en de ontwikkeling van de sociale zekerheid in Leeuwarden van 1880 tot 1930* (Franeker 2000).

De glasslijperij in de glasfabriek van Sphinx, 1887. Fotocollectie SHCL.

zijn voortgekomen uit de negentiende-eeuwse sociale wantoestanden dan Litjens beweerde.

In de jaren 1950 was er al kritiek geuit op de opvattingen van Litjens over het door hem gelegde verband met de negentiende-eeuwse industrialisatie, maar niet op die over de intergenerationele overdracht van armoede en 'onmaatschappelijkheid'. Frans Maenen, biograaf van industrie pionier Petrus Regout, stelde dat de sociale wantoestanden in de oude Maastrichtse stadswijken als het Boschstraatkwartier veel ouder waren. Volgens hem werd: 'onmaatschappelijkheid te Maastricht [...] door de eeuwen heen aangetroffen'.¹³ Litjens bleef echter van mening 'dat Maenen er niet in [was] geslaagd de grootindustrie vrij te pleiten van een stevige relatie met de onmaatschappelijkheid en de slechte woontoestanden in Maastricht'.¹⁴ Hoe dat precies zat, wordt in zijn boek niet echt duidelijk. Het grootste deel van de door hem zo genoemde groep van 'onmaatschappelijken' was los arbeider. Zij werkten wel af en toe in een fabriek, maar afwisselend ook als sjouwers, grondwerkers, opperlieden, enzovoort. Volgens Litjens voelde slechts een klein percentage zich aangetrokken 'tot de meer regelmatige en meer binding meebrengende fabrieksarbeid. Fabrieksarbeid

13 A.J.Frans Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht* (Nijmegen 1959) 49-80, aldaar 80.

14 H. Litjens, 'Petrus Regout', *De Bronk. Limburgs Maandblad* 7 (1959) 34-38, aldaar 38; zie ook: Ad Knotter, 'Regout, Sphinx en de sociale geschiedenis: van lieu de mémoire naar historische analyse', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 52 (2007) 91-114, aldaar 109.

bevordert de regelmaat van werken en is voor deze categorie van mensen niet zo aantrekkelijk'.¹⁵

Een logische conclusie daaruit zou kunnen zijn dat de negentiende-eeuwse industrialisatie, voor zover die regelmatige arbeid en een vaste arbeidsrelatie meebracht, het pauperisme juist heeft verminderd. Historisch onderzoek naar de beroepsmobiliteit van bedeelde en hun kinderen in Maastricht sinds ca. 1850 bracht inderdaad een behoorlijke verbetering in de tweede generatie aan het licht. De kinderen van de in 1850 bedeelde vaders bleken zich ontworsteld te hebben aan het pauperisme en oefenden beroepen uit met een hogere status. Terwijl de Maastrichtse bedeelde omstreeks 1850 nog grotendeels onregelmatig werkten – meestal als los arbeider – en daarmee weinig verdienden, hadden hun zoons veel meer regelmatige en beter betaalde beroepen, met name in de aardewerkfabrieken. Blijkbaar had de vestiging van de glas- en aardewerkindustrie in Maastricht voor deze generatie nieuwe kansen geboden.¹⁶ Een eenduidig verband tussen vroege industrialisatie, negentiende-eeuws pauperisme en twintigste-eeuwse 'onmaatschappelijkheid' ligt dus minder voor de hand dan het lijkt.

In feite weten wij helemaal niet of de bewoners van de Maastrichtse achterbuurten in de jaren 1950 afstammelingen waren van de negentiende-eeuwse industriearbeiders en of hun kinderen en kleinkinderen gevangen waren gebleven in een spiraal van armoede en achterstand. Onderzoek naar hun levenslopen op de manier waarop Gribaudi dat in het veel grotere Turijn heeft aangepakt kan daarover meer informatie opleveren. Om de vraag naar de continuïteit van bewoning en sociale positie in Maastricht te kunnen beantwoorden is de methode-Gribaudi voor dit artikel toegepast op twee echtparen en hun verwanten in vijf generaties uit het Maastrichtse Boschstraatkwartier. In deze vlak bij de glas- en aardewerkfabriek van Regout gelegen wijk woonden in de negentiende eeuw veel van zijn arbeiders. In de jaren 1950 was het één van de door Litjens geïdentificeerde Maastrichtse achterstandswijken met een groot aandeel van 'onmaatschappelijke' gezinnen. Via dit beperkte intergenerationale levenslooponderzoek kan ik geen antwoord geven op de vraag in hoeverre negentiende-eeuwse industrialisatie, buurtgebonden armoede en twintigste-eeuwse asocialiteit via een soort erfopvolging aan elkaar waren verbonden, maar het geeft wel indicaties over dit veronderstelde verband.

In het kader van een veel omvangrijker onderzoek naar de sociaalruimtelijke ontwikkeling van het Boschstraatkwartier-Oost zijn uit het Maastrichtse bevolkingsregister gegevens verzameld van alle inwoners in de wijk per 1 januari 1880. Aan de hand van die lijst is in de bewaard gebleven personeelsadministratie van de nabijgelegen glas- en aardewerkfabriek van de Regouts (de latere Sphinxfabrieken) nagegaan welke bewoners van de wijk op dat moment

15 Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen*, 155-156.

16 Knotter, *Rondom de Stokstraat*, 35, onder verwijzing naar Marleen Theunissen, *Armoede en armenzorg in Maastricht in de XIXe eeuw. Peiling naar de evolutie in 30 families* (doctoraalscriptie Katholieke Universiteit Leuven 1971).

bij de fabriek in dienst waren.¹⁷ Het betrof 578 van de in totaal 2.568 bij Sphinx werkzame personen (22,5 procent). De grootste groep werd gevormd door het leeftijdscohort van 15- tot 20-jarigen, dus geboren tussen 1860 en 1865. Uit de wijk waren dat er 137. Uit die leeftijdsgroep van 77 mannen en 60 vrouwen zijn via random-getallen twee onderzoekspersonen uit de arme kern van de wijk geselecteerd. Uitgaande van deze twee personen – beide getrouwde mannen – is ten behoeve van dit artikel informatie verzameld over vijf generaties, gerekend vanaf de onderzoekspersonen, met betrekking tot geboorte-, huwelijks- en sterftedatum, woonadres en beroep. Vanuit de onderzoekspersonen is twee generaties teruggegaan (ascendanten) – in rechte lijn slechts vier grootouders (maar meestal twee keer getrouwd, dus uiteindelijk meer), maar bij de ouders ook alle broers en zussen, dus ooms en tantes van de onderzoekspersonen – en twee generaties vooruit (descendanten), dus alle kinderen en kleinkinderen, ook die van de broers en zussen van de onderzoekspersonen. Tot de invoering van het bevolkingsregister in 1850 is daarvoor gebruikgemaakt van de burgerlijke stand via de digitale toegang GENLIAS. Tussen 1850 en 1938 komen de gegevens in eerste instantie uit het bevolkingsregister, maar zij zijn wat betreft de beroepsvermeldingen aangevuld met gegevens uit de geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten. Ook de beroepsvermeldingen van de mannen in de militaire registers zijn verwerkt. In 1938 stapte de gemeentelijke bevolkingsadministratie over van gezins- naar persoonskaarten, die nog niet openbaar zijn. Alleen de beroepsvermeldingen van na 1938 (tot 1993) konden worden verwerkt.

Uitgaande van de beide echtparen en verwante generatiegenoten als onderzoekspersonen bestaat het onderzoeksmateriaal uit 15 personen in de *eerste generatie van de grootouders* ($\pm 1770 - \pm 1890$), 59 personen bij de *tweede generatie van de ouders* ($\pm 1820 - \pm 1930$), 53 personen in de *derde generatie van de onderzoekspersonen* ($\pm 1840 - \text{na } 1938$), 188 personen bij de *vierde generatie van de kinderen* ($\pm 1860 - \text{na } 1938$) en ten slotte 267 personen in de *vijfde generatie van de kleinkinderen* ($\pm 1880 - \text{na } 1938$). In totaal dus 582 mensen. Alle data zijn opgeslagen in het genealogische digitale programma Aldfaer.¹⁸ Via het personeelsarchief van Sphinx is vervolgens nagegaan in hoeverre deze personen ooit een contract hebben gehad bij de glas- en aardewerkfabriek van de Regouts en voor hoe lang.¹⁹ Wij danken onderzoeksassistent Jos van Hees van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg voor zijn onmisbare hulp bij dit onderzoek.

17 Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (voortaan SHCL), arch. Sphinx, EAN 1012, inv. nr. 823: 'Naamlijsten van het personeel der fabrieken van P. Regout & Co. 1 mei 1874 – 1 mei 1885'.

18 Ronald Balhan en Rob van Drie, *Je stamboom op de computer* (2.pl. 2007) en <http://aldfaer.net/sitemap/index.php>. Er is gebruikgemaakt van Aldfaer versie 4.2 (mei 2009).

19 SHCL, arch. Sphinx, EAN 1012, inv.nr. 823: 'Naamlijsten van het personeel der fabrieken van P. Regout & Co. 1 mei 1874 – 1 mei 1885'; EAN 1015, inv.nr. 158: 'Naamlijst van het personeel der fabriek van Petrus Regout & Co. 15 mei 1885 – 1 oktober 1900'; inv.nr. 159: 'Naamlijst van het personeel van de kristal-, glas- en aardewerkfabrieken De Sphinx, voorheen Petrus Regout & Co te Maastricht 1 oktober 1900 – 31 december 1915'; inv.nr. 160: 'Fabrieksbevolkingsregister 1916-1924'; inv.nr. 160 A+B: 'Fabrieksbevolkingsregister 1923- (1947)', 2 delen; EAN 1012, inv.nrs. 733-790: 'Personeelskaarten van mannelijk personeel (oranje) over de jaren 1879-1950 en vrouwelijk personeel (blauw) over de jaren 1923-1951'; EAN 1014, inv.nrs. 367-663: idem oranje over 1910-1986 en blauw over 1897-1986.

Een sociale karakteristiek van het Boschstraatkwartier-Oost in de negentiende eeuw

Voor de jaren 1829, 1880 en 1904 zijn op basis van de bevolkingsregisters dwarsdoorsneden van de bevolking van het Boschstraatkwartier-Oost gemaakt, die een beeld geven van de sociale samenstelling en de ruimtelijke geleding van de wijk.²⁰ Daaruit blijkt dat er een onderscheid kan worden gemaakt tussen enerzijds een arm kerngebied waarin slechte woonomstandigheden overheersten, met als beeldbepalende straten de St.-Antoniusstraat, de Grachtstraat en de Raamstraat, en anderzijds een 'gouden rand' van Boschstraat, Markt, Kleine Gracht en Van Hasseltkade, met gunstiger woonomstandigheden en beter gesitueerde bewoners.²¹ De twee echtparen die het uitgangspunt vormden voor dit onderzoek woonden in het kerngebied.

In de 75 jaar tussen 1829 en 1904 nam de demografische druk in de wijk sterk toe. In 1829 telde de wijk 2.398 bewoners; er waren 271 panden en 630 woningen. In 1904 was het aantal inwoners gestegen tot 4.468, dus bijna een verdubbeling. Deze groei kwam grotendeels voor rekening van autochtone Maastrichtenaren: in 1904 waren drie van de vier inwoners geboren en getogen in de Limburgse hoofdstad. De mobiliteit was duidelijk afgenomen: in 1829 was ongeveer een kwart geboren binnen een afstand van 25 tot 30 kilometer van Maastricht, in 1904 was dat slechts een procent of 10. Het aantal panden bedroeg toen 336, het aantal woningen 997. Stellen wij 1829 op 100, dan was het aantal bewoners in 1904 gestegen tot 168, het aantal panden tot 124 en het aantal woningen tot 158. Het aantal inwoners was dus veel sterker toegenomen dan het aantal woonhuizen. De bewoningsdichtheid per pand was gestegen van 8,8 naar 13,4 mensen.

Deze concentratie van bewoners in de wijk had alles te maken met de vestiging en uitbreiding van de glas- en aardewerkfabrieken van Regout ten noordwesten van de wijk sinds de jaren 1830 (zie kaart 1).²² Vooral sinds het midden van de eeuw nam het aantal arbeiders in zijn fabrieken sterk toe, van ongeveer 600 in 1849 tot meer dan 2.500 in 1877. Het grootste aantal werd in 1914 bereikt met 3.743 arbeiders. De aardewerkfabriek groeide sterker dan het oorspronkelijk glasbedrijf. Vanaf 1890 werkten daar twee tot drie maal zoveel personen.²³ In

20 Zie ook: Thijs van Vugt, 'Het 'mensenpakhuis van de Sphinx'? Het Boschstraatkwartier-Oost te Maastricht in 1904-1905', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 50 (2005) 101-137; idem, 'De invloed van 75 jaar industrialisatie op wonen en werken in een Maastrichtse wijk. Het Boschstraatkwartier-Oost en Sphinx in 1829 en 1904', *Stadsgeschiedenis* 3 (2008) 23-39; idem, 'Leren, rondlopen of werken? De fabrieken van Regout en het Boschstraatkwartier-Oost in Maastricht tussen 1829 en 1904 en kinderarbeid rond 1880', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie* 63 (2009) 81-108.

21 Zie ook: J. Vliegen, *Sociaal-economische beschrijving van het gebied Boschstraat en omgeving* (12 juli 1954, SHCL VAA 495); idem, *Sociaal-economische aspecten van het structuurplan Boschstraat e.o.* (10 februari 1955, SHCL VAA 494).

22 Maenen, *Petrus Regout*, 19.

23 Gertjan de Groot, 'Pielemannen en cassettendraagsters; conducteurs en sorteerstes. Mannen- en vrouwenarbeid bij De Sphinx aardewerkfabriek en de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek te Maastricht vóór 1940', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 46 (2001) 83-132, aldaar 86-88.

Kaart 1. Maastricht in 1900 met het Boschstraatkwartier-Oost (donker omlijnd) en het terrein van Sphinx (licht omlijnd). Bron: P.A.W.Dingemans e.a. (red), Twintig eeuwen Maastricht, de Maastrichtenaren en hun straten en huizen (Zwolle 1994) 52.

1899 werd het bedrijf een naamloze vennootschap en kreeg het de naam Sphinx, waaronder het sindsdien bekend is.

Het gezicht van het Boschstraatkwartier-Oost werd meer en meer bepaald door arbeiders die bij Sphinx werkten of daar gewerkt hadden en door huishoudens die daarvan voor hun inkomen geheel of gedeeltelijk afhankelijk waren. Van alle 7.741 wijkbewoners die de wijk in de jaren 1880 en 1904 bevolkten waren er 3.459 (44,7 procent) ooit voor een korte of langere periode bij het bedrijf in dienst geweest. In 1880 was in 60,4 procent van de huishoudens één of meer leden bij de productie van glas en aardewerk in de Regout-fabrieken betrokken, in 1904 zelfs 75,8 procent. Daaronder waren wel grote verschillen naargelang het soort werk en de aard van de arbeidsrelatie. Naast arbeiders met langdurige arbeidscontracten was er ook een grote groep met korte en wisselende dienstverbanden. Verondersteld kan worden dat alleen al de kans op het verkrijgen van werk een motief was om in de buurt van de glas- en aardewerkfabrieken te gaan of te blijven wonen. Het was voor deze groep essentieel geen enkel risico te lopen om informatie over voorhanden werk te missen. Als de directeurs van Regout ineens arbeiders nodig hadden, moesten zij wel ter plekke aanwezig zijn om meteen van die vraag te kunnen profiteren. Door het vooruitzicht van mogelijke werkgelegenheid bij Regout bleven de arbeiders in de buurt wonen, ook al werkten zij er niet permanent.

Dat komt ook tot uiting in de gemiddelde lengte van de dienstverbanden bij Sphinx: die was bij wijkbewoners veel korter dan bij Sphinx-arbeiders in het algemeen (zie tabel 1). Alle in de peiljaren 1880 en 1905 (per 1 januari) bij Sphinx werkzame mannen waren daar tussen het begin van hun eerste en het einde van hun laatste aanstelling gemiddeld 23,5 jaar in dienst, maar bij Sphinx-arbeiders uit het Boschstraatkwartier-Oost in 1880 en 1905 was dat slechts 15,4 jaar.²⁴ Voor alle vrouwen bij Sphinx was dat 15,4 jaar in 1880 en 13,2 jaar in 1905, maar voor de vrouwen uit Boschstraatkwartier-Oost slechts 10,1 jaar. Bovendien hadden de wijkbewoners meer afzonderlijke en onderbroken dienstverbanden met een kortere looptijd. Het aandeel van werknemers (mannen en vrouwen) met een dienstverband van minder dan vijf jaar was onder wijkbewoners twee tot drie keer zo groot, namelijk 32,0 procent, tegen 16,1 procent van alle Sphinx-arbeiders in 1905 en 11,0 procent in 1880. Van het totale personeel had in 1880 69,0 en in 1905 66,7 procent een dienstverband van tien jaar of langer, maar voor Sphinx-werknemers uit het Boschstraatkwartier-Oost was dat voor slechts 44,5 procent het geval. Het kan de opeenhoping van mensen in het Boschstraatkwartier onder de rook van de Sphinx-fabrieken mede verklaren.

In het licht van het bovenstaande verwondert het niet dat de beroeps- en inkomensstructuur in de wijk tussen 1829 en 1904 sterk veranderde. In 1829 had het arbeidsaanbod in de wijk nog een typisch pre-industrieel karakter. Het was

24 De lengte van het dienstverband is hier gemeten tussen de datum van ingang van de eerste en de einddatum van de laatste aanstelling. Omdat tussenliggende perioden zonder dienstverband vanwege de grote bewerkelijkheid niet zijn verdisconteerd, worden de lengtes van de feitelijke dienstverbanden dus overschat. Voor een vergelijking tussen categorieën is dit waarschijnlijk minder relevant.

lengte dienstverbanden	fabriek 1880		fabriek 1905		wijk 1880 en 1905	
	mannen (n = 1815)	vrouwen (n = 753)	mannen (n = 2310)	vrouwen (n = 1168)	mannen (n = 1980)	vrouwen (n = 1479)
minimaal (< 1,0 jaar)	0,9%	0,7%	2,9%	2,0%	9,4%	10,1%
klein (1,0 – 4,9 jaar)	9,4%	12,2%	13,2%	14,2%	22,6%	22,1%
middel (5,0 – 9,9 jaar)	17,8%	25,0%	12,4%	26,7%	20,3%	26,7%
lang (10,0 – 24,9 jaar)	29,7%	46,8%	29,5%	45,4%	24,0%	34,0%
erg lang (> 25,0 jaar)	42,2%	15,3%	42,0%	11,7%	23,4%	6,9%
onbekend					0,3%	0,3%
gemiddelde lengte	23,5	15,4	23,5	13,2	15,4	10,1
gemiddeld aantal dienstverbanden	2,1	2,2	2,1	2,4	2,3	2,4

Tabel 1. De lengte van de dienstverbanden bij Sphinx van de fabrieksbevolking in 1880 en 1905 en van de wijkbewoners uit 1880 en 1905

afhankelijk van wisselende opdrachten en bestedingen, die direct of indirect in verband kunnen worden gebracht met de aanwezigheid van het garnizoen. Meer dan de helft van de beroepsbevolking, bestaande uit dagloners, naaisters en daaraan verwante beroepen, had noch een vaste arbeidsrelatie, noch een regelmatig inkomen. De cijfers van 1904 weerspiegelden de industrialisatie en de overgang naar een arbeidsmarkt met meer stabiele en geformaliseerde relaties: het aantal dagloners was teruggelopen van 33,4 naar 10,9 procent, de huisknechten van 10,2 naar 0,9 procent, maar het aandeel van arbeiders in de glas- en aardewerkindustrie was gestegen van 0,2 naar 37,1 procent. In 1904 waren de beroepen minder heterogeen: maar liefst 92,4 procent van de beroepsbevolking bestond uit arbeiders, huisknechten, landwerkers, ambachtslui en kleinhandelaars. In 1829 was het aandeel van de hoger te klasseren beroepen twee maal zo groot, hoewel de grote massa van arbeiders en ambachtslui toen al wel domineerde. De bevolking in de wijk werd ook steeds armer. In 1821 betaalde 85,9 procent van de huurders geen stedelijke belasting; 84 personen betaalden meer dan f 40,00. In 1906 betaalde 88,2 procent geen hoofdelijke omslag; slechts 15 mensen betaalden hetzelfde bedrag als 85 jaar eerder (onder wie Pierre Regout met een geschat jaarinkomen van f 25.000). Terwijl in 1821 de aanslag gemiddeld f 29,13 bedroeg, was die in 1906 gedaald tot f 3,12. De verschuivingen in de sociale structuur van de wijk als gevolg van de negentiende-eeuwse industrialisatie wijzen dus op verdichting, homogenisering en verarming.

Werken bij Sphinx: intergenerationale (dis)continuïteit

Het eerste geselecteerde echtpaar dat het uitgangspunt vormde voor het intergenerationale onderzoek bestond uit Martinus Habets (27 november 1864 – 11 oktober 1939) en Joanna Smit (10 december 1865 – 19 juli 1943). Dankzij het in 1904 uitgevoerde woningonderzoek van de Maastrichtse Gezondheidscommissie

weten wij meer over de woonsituatie van dit echtpaar. In 1904 woonden de toen 39-jarige glasslijper Martinus Habets en de één jaar jongere glasmagazijnwerker Joanna Smit in de later als mensenpakhuis getypeerde *cité ouvrière* van Regout aan de St. Antoniusstraat 59. Samen met twee zoons en vier dochters bevolkten zij op de begane grond één kamer van 5,0 bij 3,5 meter. De beide ouders werkten toen bij Sphinx; vijf van de op dat moment inwonende kinderen werkten er naderhand, en weer later nog eens vijf kleinkinderen.²⁵ Het feit dat het gezin daar woonde wijst op een zekere binding aan het bedrijf: de huur werd op het loon ingehouden.²⁶

Martinus Habets was meer dan 30 jaar bij Sphinx werkzaam en had daarmee in zijn familie het langstlopende dienstverband. Hij startte op bijna 14-jarige leeftijd op 28 oktober 1878 (tot 10 juni 1880) in de glasslijperij, werkte van 1 juli 1880 tot 9 mei 1882 in de faïencerie (de vormafdeling van de aardewerkfabriek) en was daarna zes jaar gelegeerd in het garnizoen. Toen hij 24 jaar oud was, zette hij zijn carrière voort als glasslijper (9 augustus 1889 tot 5 juni 1890), portier (22 september 1890 tot 25 februari 1905) en opnieuw als glasslijper, in ieder geval tot na 31 december 1915. Glasslijpers waren vakarbeiders en de werkgever bond hen graag aan zijn bedrijf door hen een fabriekswoning te verschaffen. Ook het gezin van de schoonvader van het latere SDAP-raadslid Anna Cornelia Wynandts-Louis, de glasslijper Joannes Wynandts, woonde vóór 1895 enige tijd in de *cité ouvrière*.²⁷

Martinus' (latere) echtgenote, Joanna Smit, was ruim 12 jaar toen zij op 16 mei 1878 voor vijf maanden begon te werken in het aardewerkmagazijn (tot 15 oktober 1878). Pas na haar huwelijk op 16 mei 1888 en na de bevalling van twee kinderen keerde zij op 21 mei 1890 terug om bij de aardewerkovens te gaan werken tot 17 juli 1891. Na de geboorte van een zoon en een dochter werd zij glasslijpster van 2 augustus 1895 tot 15 juni 1896. Na drie bevallingen kreeg zij een vierde dienstverband van ruim een maand in februari/maart 1903 in de cassetteerie. Na de geboorte van Nicolas werd zij opnieuw glasslijpster van 17 juni 1906 tot 4 juli 1908. Na de geboorte van het jongste kind ging zij weer werken. Ze werd in ieder geval genoemd in de fabrieksregisters van 1916 tot 1950, maar zonder nadere data. Joanna had dus minstens een zestal dienstverbanden, maar werkte effectief minder dan vijf jaar voor Sphinx.

Van hun tien kinderen bereikten er uiteindelijk zeven de leeftijd van 12 jaar. Zes daarvan gingen, net als hun ouders, bij Sphinx aan de slag, voor zover

25 SHCL, arch. Souren (EAN 501) inv.nr. 2: 'Woningonderzoek van de Gezondheidscommissie Maastricht', fol. 277; arch. Sphinx, EAN 1012, inv.nr. 823 en EAN 1015, inv.nrs. 158, 159 en 160: 'Naamlijsten van het personeel'.

26 Maenen, *Petrus Regout*, 70. Over de *cité ouvrière* als bindmiddel en berheersingsinstrument: Ad van Iterson, *Vader, raadgever en beschermer. Petrus Regout en zijn arbeiders 1834-1870. Stijlen van werving, behoud en beheersing van arbeid in fabrieksregimes in de beginjaren van de Westeuropese Industriële Revolutie* (Maastricht 1992) 138-167.

27 J.J.G. Luijten, 'Anna-Cornelia Wynandts-Louis, eerste vrouwelijke raadslid van Maastricht en Nederland. Een glasslijpersfamilie in de greep van Regout', in: Ingrid M.H. Evers e.a. (red.), *Bonne et servante. Uit de geschiedenis van de Maastrichtse vrouw* (Maastricht 1986) 101-109, aldaar 101-102.

bekend in de cassetterie, in de glasblazerij (twee maal), en in het aardewerkmagazijn. Aange trouwde kinderen waren glasslijper en ovenwerker, of werkten in het aardewerkmagazijn. Verondersteld kan worden dat de kinderen via de ouders en andere familieleden bij Regout aan het werk kwamen, zoals dat voor de Engelse *potteries* is vastgesteld.²⁸ De katholieke vakbondsman De Wit schreef later in zijn memoires over de glasfabriek van Regout: 'De fabriek was om zoo te zeggen, ééne groote familie, daar den zoon van de eene familie huwde met de dochter van de andere familie, zoodat men elkaar niet allen onderling kende, maar ook door nauwe familiebanden aan elkaar gebonden was'.²⁹ Niettemin was er nauwelijks sprake van gelijktijdige dienstverbanden. De zoons gingen wel, net als hun vader, in de glasfabriek werken, maar of zij daar door hun vader werden geïntroduceerd blijkt uit deze gegevens niet. Het was vanaf de oprichting van de fabriek de gewoonte dat glasslijpers hun leerjongens zelf in dienst namen en betaalden.³⁰ De meester was dus een soort onderaannemer.³¹ Het is echter niet zeker of dat aan het eind van de negentiende eeuw nog zo was. In de aardewerkfabriek Céramique was dit systeem al vóór 1887 afgeschaft en ontvingen de leerjongens (*gamins*) hun loon rechtstreeks van de fabriek. Het feit dat dit van het salaris van de werkmans werd afgetrokken kan als een overblijfsel van het systeem van onderaanneming worden beschouwd.³² Volgens de directeur van de fabriek waren het vaak 'kinderen van werklieden, die met hun tweeen of drieën, naast hun vader op het atelier werken'.³³ Ook latere nakomelingen en verwanten van de familie Habets-Smit vonden naar verhouding vaak een baan in de glasfabriek. Van alle Sphinx-werknemers in deze familie van wie de werkplek bekend is, waren dat er 21, tegen 37 in de aardewerkafdelingen. De familie is in dat opzicht niet representatief: bij het hele personeel werkten twee tot drie maal zoveel personen in het aardewerk.

De verhouding tussen glas en aardewerk in de tweede onderzochte familie Anten-Swarts leek meer op die in het bedrijf als geheel. Van hen werkte 81,1 procent in het aardewerk (73 van de 90 bekende arbeidsplaatsen) en dus slechts 18,9 procent (17 personen) in het glas. Vier van de vijf mannen werkten in de

28 Richard Whipp, *Patterns of labour. Work and social change in the pottery industry* (London & New York 1990) 71-81; Marguerite W. Dupree, *Family structure in the Staffordshire Potteries 1840-188* (Oxford 1995) 146-181.

29 SHCL, collectie J.H. de Wit, EAN 590, inv.nr. 16: 'Kort-krachtig-goed. Herinneringen uit mijn vervolgen dagen 1872-1934', 67.

30 Jos Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983) 124; Maenen, *Petrus Regout*, 365-368.

31 J. Regout (red.), *125 Sphinx-Céramique 100* (Maastricht 1958) 82. Over onderaanneming als gangbare industriële arbeidsorganisatie in de negentiende eeuw ook: Ad Knotter, 'De Amerikaanse en Belgische vensterglasindustrie en de Nederlandse diamantindustrie (circa 1880-1940). Vakbonden, arbeidsorganisatie en marktverhoudingen', *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen* 2012/1, 5-37.

32 Maenen, *Petrus Regout*, 365-368, 288.

33 Jacques Giele, *Een kwaad leven. Heruitgave van de 'Enquête betreffende werking en uitbreiding der wet van 19 September 1874 (Staatsblad No. 130) en naar den toestand van fabrieken en werkplaatsen' (Sneek 1887)* (Nijmegen 1981) 187.

Arbeiders aan het werk in de glazuurafdeling van de aardewerkfabriek Sphinx, 1911. Fotocollectie SHCL.

faïencerie, de cassetterie of bij de aardewerkovens. De vrouwen waren vooral actief bij de ovens, de drukkerij en de cassetterie, en enkelen ook in het schilderen decoratelier. Het echtpaar dat het uitgangspunt vormde voor het tweede intergenerationele onderzoek bestond uit Carolus Anten (27 oktober 1863 – 5 december 1910) en Maria Swarts (12 mei 1868 – 6 maart 1939). De ruim 28 jaar oude porceleindrukker trouwde op 20 april 1892 met de toen viereneenhalf jaar jongere verguldster, voor wie het haar tweede huwelijk was. Carolus kwam uit

het Boschstraatkwartier-West en trok in bij Maria, die al bijna haar hele leven ten oosten van de Boschstraat had gewoond. Hij was op 13 april 1877 op 13-jarige leeftijd bij Regout begonnen en had vervolgens tot 16 januari 1897 in totaal vijf dienstverbanden, die samen echter 'slechts' 9,8 jaar duurden, in de faiënerie, de glasblazerij, de drukkerij (tweemaal) en het aardewerkmagazijn. Daarnaast was hij in ieder geval nog actief als geweermaker, waarschijnlijk ook bij Regout, die tussen 1842 en 1843 op hetzelfde terrein aan de Boschstraat ook korte tijd vuurwapens produceerde. Maria Swarts had vanaf 17 september 1883 tot 6 mei 1897 vier keer een dienstverband voor de duur van 5,7 jaar. Ook haar eerste man, Joannes Keuten, was vóór zijn overlijden op 24-jarige leeftijd al vier maal bij Regout in dienst geweest. Na Maria's tweede huwelijk met Carolus werd na vijf maanden een meisje geboren en werkte ze nog twee maal ongeveer een half jaar bij Sphinx. Zowel deze dochter en haar latere echtgenoot als een dochter uit het eerdere huwelijk en haar man werkten in wisselende perioden bij de fabriek; een andere stiefdochter en schoonzoon waren in de burgerlijke stand wel geregistreerd als aardewerk(st)er, maar waren niet bij Sphinx in dienst.

generaties	omvang ³⁴	bij Sphinx	in procenten
1- grootouders	15	0	0,0
2- ouders	45	5	11,1
3- onderzoekspersonen	46	30	65,2
4- kinderen	141	92	65,2
5- kleinkinderen	206	65	31,6
totaal	453	192	42,4

Tabel 2. Het aandeel van Sphinx-werknemers bij vijf generaties van de beide families

De binding van de verschillende generaties uit deze twee families aan het bedrijf blijkt uit tabel 2. Er is nagegaan hoeveel van de grootouders, ouders, kinderen en kleinkinderen (inclusief schoonzons en -dochters) van de onderzoekspersonen ooit bij Sphinx hebben gewerkt.³⁵ Bij de grootouders en ouders was dat slechts in beperkte mate het geval. Omdat de eerste twee generaties van buiten de stad of uit een heel ander deel van de stad kwamen, zoals Wijck aan de overkant van de Maas, was de mogelijkheid om voor Sphinx te werken alleen al om redenen van afstand beperkt en kon er geen binding met het bedrijf worden opgebouwd. Blijkens de bevolkingsadministratie werkten de mannen in deze generaties als dagloner (25 vermeldingen), fabrieksarbeider (3), knecht (3), barbier (2), metseelaar (2), werkmans (2), plus nog een hele rits van enkelvoudige vermeldingen van beroepen als geweermaker, kleermaker, leidekker, papierwerker, sjouwer en

34 Het betreft hier de personen die ouder dan 12 jaar zijn geworden.

35 Voor een aantal (groot)ouderparen betreft het vaak meer dan één partner. Zij zijn echter maar één maal in de berekeningen en tabellen meegenomen.

rioolveger. De vrouwen waren actief als dagloonster (10), breister (6), fabrieksarbeidster (3), dienstmeid (2), herbergierster (2), werkster (2), naaister en spinster (elk 1) (zie bijlage). Vooral door het grote aantal dagloners past dit beeld bij de beroepsstructuur van Maastricht voor de vestiging van de fabrieken van Regout.

Onder de 42 generatiegenoten van de beide centrale echtparen (broers, zusters en echtgenoten) waren er 30 (65,2 procent) met een dienstverband bij Regout. Bij Habets-Smit gold dat zelfs voor 15 van de 16. Omdat de werkgelegenheid daar gedurende hun leven sterk groeide, was deze generatie geneigd haar toekomst aan het wel en wee van de glas- en aardewerkfabrieken te verbinden. Bij de kinderen was de economische afhankelijkheid van het bedrijf met gemiddeld 65,2 procent nog even groot. Dat komt vooral op het conto van de kinderen Anten-Swarts, die gemiddeld tien jaar eerder werden geboren dan die in de familie Habets-Smits. Voor de laatsten was het blijkbaar al minder aantrekkelijk om bij Regout te gaan werken. Bij de kleinkinderen was het aandeel meer dan gehalveerd tot 31,6 procent, hetgeen overigens betekende dat nog steeds één op drie familieleden minstens éénmaal bij Sphinx in dienst was.³⁶

aanstellingsduur	personen	procenten	mannen	dienst- verbanden	vrouwen	dienst- verbanden
minimaal (< 1,0 jaar)	26	18,2	16	22	10	17
klein (1,0 – 4,9 jaar)	50	35,0	36	66	14	31
middel (5,0 – 9,9 jaar)	32	22,4	20	62	12	35
lang (10,0 – 24,9 jaar)	22	15,4	13	48	9	23
erg lang (> 25,0 jaar)	13	9,1	13	41	0	0
totaal	143	100,1	98	239	45	106
gemiddeld aantal				2,4		2,4
gemiddelde lengte ³⁷				9,5 jaar		5,6 jaar

Tabel 3. De feitelijke aanstellingsduur bij Sphinx van 143 personen uit alle generaties van beide families

N.B. In tegenstelling tot bij tabel 1 is hier de feitelijke aanstellingsduur berekend, d.w.z. dat de lengten van alle afzonderlijke dienstverbanden van één persoon bij elkaar zijn opgeteld.

Het aantal en de lengte van het dienstverband is voor 49 werknemers onbekend (12 mannen en 37 vrouwen). Samen met de 143 personen uit deze kolom zijn het de 192 arbeiders bij Sphinx uit tabel 2.

Het gemiddelde aandeel van Sphinx-werknemers in alle generaties van de onderzoekspopulatie komt met 42,2 procent nagenoeg overeen met het wijkgemiddelde van 44,7 procent in de jaren 1880 en 1904 (zie hiervoor). Het aandeel

³⁶ Ook in een glasfabriek in Baruth en een porceleinbedrijf in Langewiesen nam de familiebinding van het personeel aan de bedrijven na het einde van de negentiende eeuw af: Georg Goes, *Arbeitermilieus in der Provinz. Geschichte der Glas- und Porzellanarbeiter im 20. Jahrhundert* (Essen 2001) 184-190.

³⁷ Op basis van de berekening tussen begin eerste en eind laatste contract is dat bij de mannen 13,2 en bij de vrouwen 8,6 jaar.

van de onderzoekspersonen en hun kinderen (de derde en vierde generatie) ligt echter aanzienlijk hoger dan dit gemiddelde. Dat wijst erop dat deze families in dit opzicht niet representatief waren voor de overige Sphinxarbeiders in de wijk. Er was een sterkere binding met het bedrijf. Dat blijkt ook uit de lengte van de dienstverbanden. Bij de mannelijke onderzoekspersonen (17 uit de derde generatie) was die gemiddeld 21,7 jaar, tegen 15,4 voor alle Sphinxarbeiders in de wijk uit 1880 en 1905 (beide gemeten tussen de datum van de eerste en het einde van de laatste aanstelling, zie ook tabel 1). Bij de (13) vrouwen waren de gemiddelde dienstverbanden iets langer: 11,9 tegenover 10,1 jaar.

De meting van de lengte van het dienstverband tussen de ingangsdatum van de eerste en de einddatum van de laatste aanstelling overschat natuurlijk de duur daarvan. Daarom is voor zover mogelijk ook een berekening van de feitelijke aanstellingsduur gemaakt, dus met aftrek van eventuele onderbrekingen. Dat was mogelijk voor 143 van de bij Sphinx werkzame familieleden (5 ouders, 30 onderzoekspersonen, 68 kinderen en 40 kleinkinderen; zie tabel 3). Daaruit blijkt dat de feitelijke aanstellingsduur door verschillende onderbrekingen aanzienlijk korter was dan die tussen het begin van de eerste en het eind van de laatste aanstelling. Per saldo werkten 98 mannen gemiddeld 9,5 jaar bij Sphinx, zij hadden 2,4 aanstellingen, met onderbrekingen daartussen van gemiddeld 3,7 jaar; de 45 vrouwen waren gemiddeld 5,6 jaar in dienst van Sphinx, hadden 2,4 keer een aanstelling en stapten er tussendoor 3,0 jaar uit. Het accent lag bij de vrouwen op korte en middellange dienstverbanden met een looptijd van maximaal tien jaar. Bij de mannen waren er ongeveer evenveel dienstverbanden tot vijf jaar als (soms veel) langere. Slechts 13 mannen – en geen enkele vrouw – hadden een feitelijke aanstellingsduur van meer dan 25 jaar. Hoewel leden van deze families dus gemiddeld meer en langer bij Sphinx werkten dan de overige wijkbewoners, blijkt hieruit dat ook zij gedurende hun leven inkomsten uit andere bronnen moeten hebben gehad.

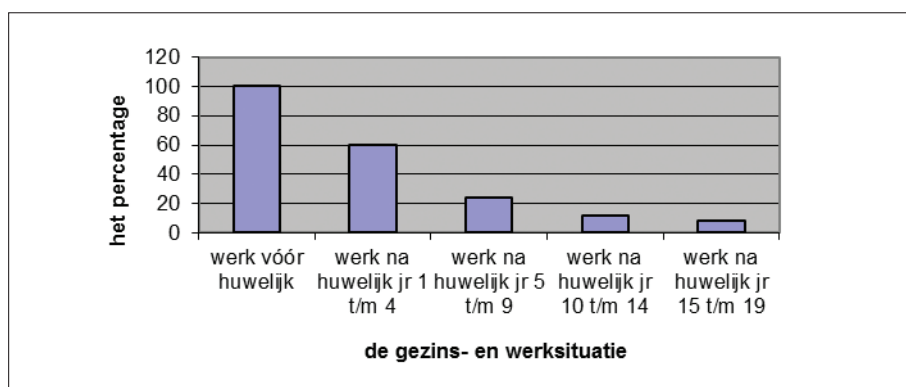
Aan de hand van bevolkingsregisters en burgerlijke stand is daarom gepoogd te achterhalen hoe deze familieleden naast hun activiteiten voor de aardewerk- en glasfabriek van de Regouts nog anderszins aan de kost zijn gekomen (zie bijlage). Deze bronnen meldden voor deze 192 arbeiders in totaal 144 voor die industrietak specifieke beroepen, zoals aardewerker, glasblazer, verguldster of glasinpakster. Bij 120 van hen (62,5 procent) werden maar liefst 266 andere beroepen genoemd die niet per se gebonden waren aan de glas- en aardewerk-industrie. Er bestaat geen verband tussen de lengte van de aanstellingsduur bij Sphinx en het opduiken van andere beroepsaanduidingen. Zij kwamen zowel voor bij personen met zeer korte als erg lange dienstverbanden.

In de bestaansstrategie van de ooit bij Sphinx werkzame onderzoekspersonen had de werkgelegenheid bij dat bedrijf dus wel een belangrijke, maar geenszins de enige rol. Opvallend is het grote aantal ongespecificeerde beroepsaanduidingen als dagloner, fabrieksarbeider, werkman of sjouwer. De terminologie veranderde daarbij wel duidelijk: de dagloner van de eerste, tweede en derde generatie werd de fabrieksarbeider in de vierde en vijfde. Die wijziging van

De vormafdeling van de sanitairfabriek van Sphinx, omstreeks 1950.

beroepsvermelding hing samen met de veranderende economische structuur: los werk werd langzamerhand vervangen door vastere en regelmatigere dienstverbanden. Hoewel deze beroepen werkzaamheden in de Sphinx-fabrieken niet uitsloten, duiden ze in hun algemeenheid op een ruimere werkkring. De overige vermeldingen hadden in ieder geval betrekking op andere economische sectoren dan de glas- en aardewerkindustrie, met name de mijnbouw, papier-, cement- of rubberindustrie, bouw, voedingsmiddelen en transportsector, dan wel werk in ambachten en kleinhandel, zoals schoenmaker, suikerbakker, sigarenmaker, melk- en haringverkoper.

Grafiek 1. De werkzaamheden bij Sphinx van vrouwen tijdens hun gezinscyclus (n=50)

Voor mannen werden veel meer alternatieve beroepen genoemd (91 van de 110, ofwel 82,7 procent) dan voor vrouwen (29 op 82, dus 35,4 procent). Sphinx was weliswaar niet de enige werkgever voor de vrouwen uit de wijk – voor de 29 vrouwen werden 39 beroepsaanduidingen buiten de glas- en aardewerkindustrie genoteerd –, maar de vrouwen waren blijkbaar meer dan de mannen georiënteerd op de Regout-fabrieken. Uit grafiek 1 blijkt dat vrouwen vooral vóór en in de eerste vier jaar na hun huwelijk bij het bedrijf in dienst traden. In de grafiek is het aandeel van de vrouwelijke dienstverbanden bij Sphinx per levensfase weergegeven van 50 vrouwen uit de generatie van de onderzoekspersonen en hun kinderen. Allemaal werkten ze vóór hun huwelijk bij de glas- en aardewerkfabriek. In de eerste vier jaar daarna gold dat nog voor 60 procent. Dat percentage daalde daarna snel tot 24, 12 en 8. Dit patroon is ook elders vastgesteld.³⁸ Tijdens de eerste fase van het huwelijk – als de kinderen nog te jong zijn om mee te kunnen werken – was betaalde arbeid van de moeder noodzakelijk voor het onderhoud van het gezin, zeker als de vader regelmatig werkloos was. In Amerikaans onderzoek wordt gesproken over een ‘life cycle income squeeze’ in deze eerste huwelijksfase. In een volgende fase van de gezinscyclus

³⁸ Ad Knotter, ‘Gezinsarmoede-gezinsarbeid. De invloed van de gezinscyclus op de gezinnen van losse (haven)arbeiders in Amsterdam in de eerste helft van de twintigste eeuw’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 24 (1998) 371-401, met name 367-384.

kon het inkomenstekort worden opgevangen door de arbeid van de kinderen en wijdde de moeder zich meer aan activiteiten binnenshuis. In de eerste fase van het huwelijk moest het werk buitenshuis echter regelmatig worden onderbroken door zwangerschappen en bevallingen. Dat verklaart de vele kortlopende en flexibele dienstverbanden van de vrouwen bij Sphinx, maar ook waarom zij er belang aan hechtten dicht bij hun werk te wonen: zij konden daardoor werk buitenshuis en zorg voor het jonge gezin gemakkelijker combineren.

Ook de beroepen van de kinderen en kleinkinderen die niet bij Sphinx hebben gewerkt, zijn onderzocht. Dat lukte voor 66 (van 80) mannen en 48 (van 104) vrouwen, die samen respectievelijk 157 en 66 vermeldingen kregen (zie bijlage). Veelal gaat het om dezelfde sectoren waar ook hun generatiegenoten werkten die wel een dienstverband bij Sphinx hadden. Er werkten 27 familieleden elders als glas- of aardewerker; vier van hen vertrokken met hun gezinnen – samen 16 personen – tussen 1916 en 1926 naar Strijp en Stratum bij Eindhoven. Lampenfabriek Philips trok in deze jaren veel migranten aan uit oudere Nederlandse glascentra, zoals Maastricht.³⁹ Opvallend is ook het grote aantal vermeldingen van mijnwerkers (32): 11 in deze categorie en nog eens 21 bij de Sphinx-werknemers zelf. Aan het eind van de Eerste Wereldoorlog ontstond er een omvangrijke trek vanuit Maastricht naar de Limburgse mijnstreek, mede omdat er toen weinig werk in de glas- en aardewerkfabrieken was. Op het hoogtepunt in 1917 treinden er 2.500 Maastrichtenaren naar Heerlen; daarna liep hun aantal geleidelijk terug.⁴⁰ Pierre Kemp, die in die tijd op het loonbureau van de mijn Laura in Eijgelshoven werkte en dagelijks met de trein reisde, beschreef deze Maastrichtse mijnwerkers in 1920 met een kenmerkend, ook in het latere onmaatschappelijkheidsonderzoek voortlevend vooroordeel:

Voortgekomen uit geslachten, die spiritueel en lichamelijk zijn uitgeknepen door den verdommenden arbeid in de Maastrichtsche fabrieken, zijn zij verreweg de minsten van de heele arbeidersgroep. De geest die onder hen heerscht is slecht en onder hen telt de [socialistische] Alg. Ned. Mijnwerkersbond wel het gros of een zeer groot gedeelte van zijn leden [...].⁴¹

Gezien de aard van de beroepen lijkt er in deze beroepsuitoefening niet zozeer sprake te zijn geweest van sociale verbetering, als wel van horizontale mobiliteit naar vergelijkbare beroepen qua niveau en scholingsgraad. Voor zover er sprake

39 Don Kalb, *Expanding class. Power and everyday politics in industrial communities. The Netherlands 1850-1950* (Durham / London 1997) 148-151.

40 Caspar Cillekens, 'Aardewerk en arbeidsmarkt: Maastricht tussen de twee wereldoorlogen', *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg/Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg* 52 (2007) 115-135, aldaar 126-128.

41 'Uit de Mijnstreek', *Limburgs Leven* (1920), geciteerd door Wiel Kusters, *Pierre Kemp. Een leven* (Nijmegen 2010) 238. Litjens zag een relatie tussen de onmaatschappelijke onaanpastheid en de socialistische oriëntatie van veel bewoners van het Boschstraatkwartier. De SDAP haalde daar al bij de verkiezingen van 1920 een meerderheid. Litjens, *Onmaatschappelijke gezinnen*, 179-182. Stemmen op de SDAP zag hij als een teken van gebrek aan kerkelijke binding, die de kans op 'onmaatschappelijk' gedrag zou vergroten.

was van sociale stijging bij de kinderen en kleinkinderen ging het om uitzonderingen. Af en toe kwam er bij de kinderen en kleinkinderen een 'witte boord' voor: enkele administrateurs, opzichters en ambtenaren, een accountant, leraar of assuradeur bij de mannen, vijf verkoopsters en evenveel kantoorbediendes, twee onderwijzeressen en één bedrijfsleidster bij de vrouwen. De toenemende beroepsuitoefening buiten de glas- en aardewerkindustrie kan in verband worden gebracht met veranderingen in de industriële werkgelegenheid in Maastricht, vooral na de Eerste Wereldoorlog (zie tabel 4). Hoewel de aardewerkindustrie in het interbellum overheersend bleef, verminderde de werkgelegenheid in die bedrijfstak; het belang van de cementindustrie, de rubberfabriek, de zinkwitmaatschappij en de tabaksnijverheid nam toe.⁴² In de beroepsuitoefening van beide families groeide na de Tweede Wereldoorlog vooral het aandeel van de bouwnijverheid, de metaalbewerking, het verkeerswezen (inclusief horeca) en – in mindere mate – de overheid. In de volgende paragraaf zal bovendien blijken dat er ook een samenhang is met de woonplaats. De kinderen, en zeker de kleinkinderen, verlieten het Boschstraatkwartier-Oost in steeds groteren getale om zich in arbeiderswijken buiten het centrum te vestigen.

	vóór 1860	1860– 1880	1880– 1890	1890– 1920	1920– 1939	1939– 1993
glas- en aardewerk	10,7	33,3	39,6	43,4	35,6	15,5
bouw en openbare werken (incl. ENCI)		7,1	2,1	4,8	7,2	14,8
leer, wasdoek en rubber (incl. Radium)				2,1	4,1	4,8
oer, steenkool en turf (incl. mijnen)				5,5	8,8	5,8
metaalbewerking	3,6	2,4	4,2	2,1	3,1	6,5
verkeerswezen (inclusief horeca)				4,1	8,8	14,8
losse werklieden	64,3	42,9	22,9	16,6	7,7	5,2
overheid			4,2	2,1	1,0	5,5
overige beroepen	21,4	14,3	27,1	19,3	23,7	27,1

Tabel 4. De verdeling van beroepen in beide families over enkele economische sectoren (in percentages)

Wonen in het Boschstraatkwartier-Oost: intergenerationele (dis)continuïteit

In tabel 5 wordt nagegaan waar de 192 Sphinx-arbeiders woonden op het moment dat zij hun eerste aanstelling bij Regout kregen. Daarbij zijn vijf woongebieden onderscheiden: het Boschstraatkwartier-Oost; de daaraan grenzende wijken (het gebied binnen Statensingel, Capucijnenstraat, Statenstraat, Vrijthof, Groote Staat, Kleine Staat en Maastrichter Brugstraat – vooral Boschstraatkwartier-West); overig Maastricht (rekening houdend met de annexatie van St.-Pieter, Oud-Vroenhoven, Geusselt, Scharnerweg, Heugem en Limmel op 1 januari 1920);

42 Cillekens, 'Aardewerk en arbeidsmarkt', 116-122.

buiten Maastricht; en een restgroep, waarvan gegevens ontbreken. Conclusies uit de tabel zijn moeilijk te trekken vanwege het grote aantal onbekende data bij de kinderen en vooral de kleinkinderen. Op de hele groep kwamen 147 Sphinx-werknemers (76,6 procent) uit Maastricht, waarvan weer 102 (69,4 procent) uit het (gehele) Boschstraatkwartier. Bij de generatie van de onderzoekspersonen en hun kinderen is de herkomst uit de wijk nog prominenter: alleen voor Boschstraatkwartier-Oost (A) 50 procent; samen met het westelijke deel van de buurt (A+B) 76,7 procent. Een voor de hand liggende conclusie is dat wonen in de buurt een start bij de fabriek bevordert lijkt te hebben.

generaties	bij Sphinx	Boschstraat- Oost (A)	wijken ernaast (B)	rest stad (C)	buiten stad (D)	onbekend
1- grootouders	0	0	0	0	0	0
2- ouders	5	1	2	2	0	0
3- onderzoekspersonen	30	15	8	6	1	0
4- kinderen	92	36	23	15	1	17
5- kleinkinderen	65	9	8	22	2	24
totalen / gemiddelden	192	61	41	45	4	41

Tabel 5. De geografische spreiding van Sphinx-werknemers van de beide families bij hun eerste aanstelling

generaties	aantal huw.	beide A	beide B	beide A of B	som A en B	perc. A en B	vestiging A of B	perc. A of B
1- grootouders	9	0	0	0	0	0,0	1	11,1
2- ouders	24	4	0	2	6	25,0	10	41,7
3- onderzoekspersonen	24	8	2	7	17	70,8	18	75,0
4- kinderen	58	10	5	10	25	43,1	35	60,3
5- kleinkinderen	36	1	1	1	3	8,3	10	27,8
totalen / gemiddelden	151	23	8	20	51	33,8	74	49,09

Tabel 6. De herkomst van de huwelijkspartners in de beide families en hun woonplaats na het huwelijk

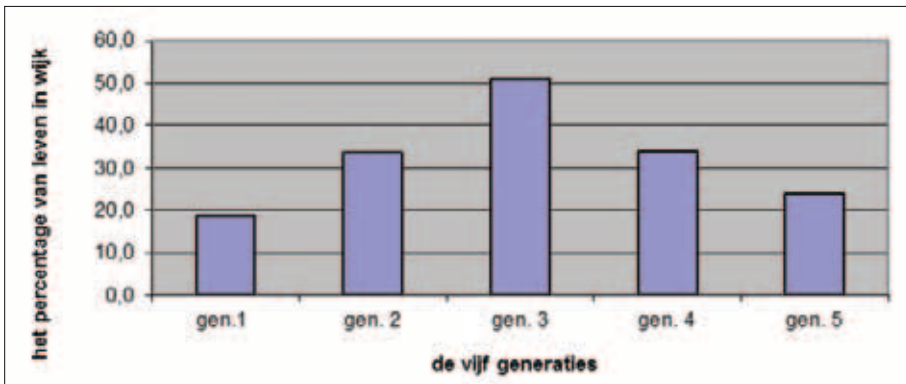
In de vijf generaties van de twee families werden in de onderzoeksperiode tot 1938 151 huwelijken gesloten. Om te bekijken in hoeverre er sprake was van wijkendogamie (het verschijnsel dat de partners uit dezelfde buurt komen en daar ook blijven wonen) is nagegaan uit welke buurt man en vrouw afkomstig waren en waar zij zich na hun huwelijk vestigden. In tabel 6 zijn de resultaten voor het Boschstraatkwartier-Oost (A) en de wijken ernaast (B, vooral het westelijke deel van datzelfde kwartier) weergegeven. In het huwelijksgedrag van de derde generatie, bij de onderzoekspersonen dus, was er overduidelijk sprake van wijkendogamie. Zij vonden heel vaak een partner in de eigen buurt, hier samengevat als Boschstraatkwartier-Oost en -West, met een score van 70,8 pro-

De Maastrichtse binnenhaven het Bassin, omstreeks 1950. Op de achtergrond: het Eiffelgebouw op het fabriekscomplex van Sphinx. Fotocollectie SHCL.

cent. Zij bleven daar grotendeels ook wonen (75,0 procent). De kinderen kozen al veel meer een partner van elders (minder dan één op de twee kwam uit de wijk), maar gingen er nog wel verhoudingsgewijs veel wonen (60,3 procent). Van de kleinkinderen is door de begrenzing tot 1938 slechts een beperkt aantal huwelijken bekend: 36 van 267 kleinkinderen (inclusief die van jonger dan 12 jaar). Zij trouwden vrijwel allemaal buiten de wijk. Onder het voorbehoud van het geringe aantal kan men hier uit afleiden dat het belang van de wijkbinding in de loop van de twintigste eeuw afnam.

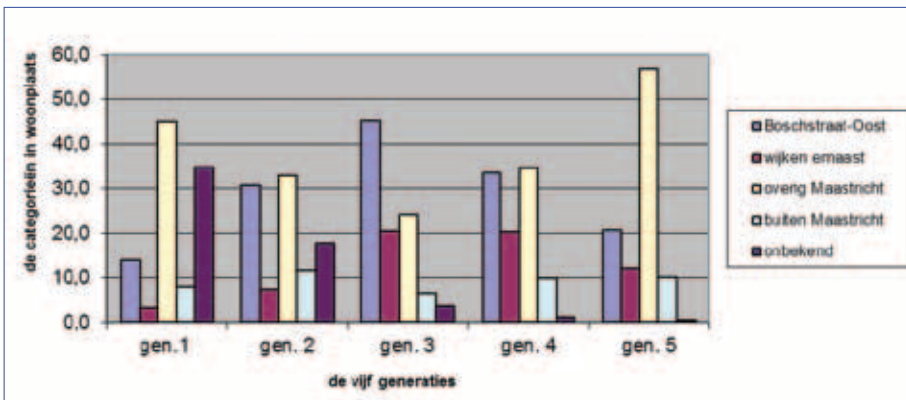
Voor iedere persoon in de onderzoekspopulatie is onderzocht hoeveel keer en hoe lang deze gedurende zijn of haar in Maastricht doorgebrachte leven daadwerkelijk op een adres in het Boschstraatkwartier-Oost heeft gewoond. In grafiek 2 is die woonduur uitgedrukt in percentages van de totale Maastrichtse wooncarrière per generatie. De grootste concentratie en meest standvastige buurtbewoners zijn te vinden in de derde generatie van de onderzoekspersonen, die tussen 1840 en 1890 werd geboren. Deze generatie was duidelijk geworteld in het Boschstraatkwartier: zij woonden er meer dan de helft van hun leven. Dat geldt zeker niet voor hun kinderen en kleinkinderen. Die trokken langzaam weg uit de wijk en kozen voor (nieuwe) woningen buiten het stadscentrum. Voor alle personen gold dat zij gemiddeld 30,2 procent van hun leven in de wijk woonden:

Grafiek 2. Het aandeel van het Boschstraatkwartier-Oost in de wooncarrières van de vijf generaties van de twee families (n=582)

bij de familie Habets-Smits was dat met een kwart (26,5 procent) ruim minder dan het derde deel bij de familie Anten-Swarts (33,0 procent).

Om de wooncarrières van de verschillende generaties in de onderzoekspopulatie verder in kaart te brengen is nagegaan waar de 582 onderzochte personen op diverse meetmomenten woonden. Het betreft de woonplaats bij de geboorte, vervolgens steeds die op 1 januari bij het ingaan van een nieuw decennium, en tenslotte die bij overlijden dan wel vertrek uit Maastricht. De resultaten zijn weergegeven in grafiek 3. Het beeld bij de grootouders en ouders (generaties 1 en 2) in beide families is wisselend. De eerste familie uit het onderzoek stamde oorspronkelijk niet uit de wijk, maar kwam deels van buiten Maastricht en uit het stadsdeel Wijck aan de overkant van de Maas. De tweede familie had wel wortels in het Boschstraatkwartier. De daaropvolgende derde generatie – die van de onderzoekspersonen – was in beide families geconcentreerd in het Boschstraatkwartier-Oost. Van alle woonadressen was 45,2 procent daar

Grafiek 3. De woonplaatsen van de vijf generaties van de beide families

te vinden. De aangrenzende wijken, met name het aan de andere kant van de Boschstraat gelegen westelijke deel van het Boschstraatkwartier, kwam voor in 20,4 procent van de gevallen; samen dus goed voor tweederde van alle adressen.

Het onderzoek naar de woonplaatsen van de kinderen en vooral de kleinkinderen van deze scharniergeneratie werd beperkt door de begrenzing van het onderzoek tot 1938, hoewel hun leven in dat jaar in de meeste gevallen nog (lang) niet was beëindigd. Uit de gegevens tot 1938 blijkt dat velen uitwaaierden naar de door de woningbouwverenigingen nieuw gebouwde buitenwijken van de stad, met name naar de wijk Mariaberg (buiten de Brusselse Poort aan de westkant van de stad) en naar Wittevrouwenveld (aan de andere kant van de Maas aan de oostkant). De katholieke woningbouwvereniging Sint-Servatius was al vóór de Eerste Wereldoorlog begonnen met arbeiderswoningbouw in Mariaberg en tot 1916 bleef deze buurt het domein van de katholieke 'blauwen'. De bewoners werden streng geselecteerd: alleen nette katholieken die beschikten over voldoende en geregelde inkomsten kwamen voor bewoning in aanmerking. Vanaf 1916 bouwde ook de socialistische woningbouwvereniging Beter Wonen in deze buurt en die koos zijn huurders eveneens met zorg: zij moesten sociaal-democraat zijn met voldoende inkomsten en woonbeschaving.⁴³ In Wittevrouwenveld werd in de jaren 1920 en 1930 gebouwd door de gemeente en de woningbouwverenigingen Sint-Servatius en Eigen Haard. Het sociale beeld van deze wijk was gemengd. Er werden vrij veel zogenaamde probleemgezinnen uit de binnenstad gehuisvest. Volgens Litjens was er in de wijk in de jaren 1950 een concentratiegebied van 'onmaatschappelijkheid'.⁴⁴

Opvallend is dat de nieuwe wijk Boschpoort ten noorden van het bedrijfsterein van de Sphinx in deze woonwijken van de vierde en vijfde generatie ontbreekt. Daar waren al in het begin van de jaren 1920 noodwoningen gebouwd, maar pas in 1935 en 1936 kwam er ook arbeiderswoningbouw door Servatius tot stand. Dat was waarschijnlijk te laat voor de onderzochte populatie. Ook voor deze arbeiderswoningen werd streng geselecteerd: 'achterbuurt- en krotbewoners' werden geweerd. Maar in de oudere noodwoningen waren wel veel 'onmaatschappelijke gezinnen' gehuisvest.⁴⁵ Blijkbaar behoorden de kinderen en kleinkinderen van onze onderzoeksgroep niet tot deze categorie. In een telling van de beroepen van huurders van Sint-Servatius vóór 1940 komt Boschpoort naar voren als een wijk met een grote concentratie van werknemers in de aardewerkindustrie (20,7 procent), evenals Mariaberg (16,7 procent). Dat geldt dan weer niet voor Wittevrouwenveld, maar dat zegt niet zoveel, aangezien tweederde van de beroepen van huurders in die wijk onbekend was.⁴⁶

Voor deze families en hun aanverwanten was er dus zeker geen intergeneratieel verband tussen deprivatie door de industrialisatie in de negentiende

43 Marcel F.A. Brylka, *Bouwen in Maastricht. 90 Jaar Bouwvereniging Sint Servatius Maastricht 1902-1992* (Maastricht 1992) 21-29; Paul Arnold, *Woningstichting Sint-Servatius 1902-2002. Honderd jaar sociale woningbouw in Maastricht* (Maastricht 2002) 143-145.

44 *Ibidem*, 152-155.

45 *Ibidem*, 158.

46 *Ibidem*, 165.

eeuw en 'onmaatschappelijkheid' in het midden van de twintigste eeuw, waar Litjens van uitging. De verhuisbeweging van de kinderen en kleinkinderen past in een algemenere tendens: arbeiders met een vast inkomen, die zich de hogere huren konden veroorloven, verhuisden naar de nieuwe arbeiderswijken.⁴⁷ In de oude binnenstad bleven de financieel zwakste groepen achter. Stadsgeograaf Friedrich Leyden concludeerde in 1940 in algemene zin:

Dat de tegenwoordige tendens is uit de overbevolkte oudere stadsgedeelten te verhuizen naar nieuwe buitenwijken met meer ruimte en gezondere verhoudingen. [...] Hieruit spruit ook het zeer bekende feit voort, dat de hoedanigheid der bevolking in de oude stadsgedeelten hoe langer hoe slechter wordt.⁴⁸

In een artikelenserie over Maastrichtse woontoestanden stelde de *Limburger Koerier* in 1939 vast:

Men ziet arbeiders van de betere soort de oude stad met haar krotwoningen verlaten. Zij trekken naar de nieuwe woningwetwoningen; wat overblijft dat zijn de paupers, de stumpers die de gemeenschapszorg het meest nodig hebben.⁴⁹

Aan het einde van de onderzoeksperiode, op 31 december 1938, woonden er van de families Habets-Smit en Anten-Swarts nog slechts 21 personen in het Boschstraatkwartier-Oost. De 16 volwassenen woonden toen gemiddeld al ruim de helft van hun leven (53,6 procent) in de buurt. Van 'onmaatschappelijkheid' was bij deze familieleden geen sprake. Eén familie woonde er al drie generaties, maar wel aan de Boschstraat en de Kleine Gracht, nota bene het 'gouden randje'. De overigen woonden eind 1938 slechts 8,3 jaar in de wijk. De acht mannelijke hoofdbewoners waren twee aardewerkers, een los werkmán, huidenzouter, slager, metselaar, rubberwerker en mijnwerker, maar drie van hen maakten na de Tweede Wereldoorlog carrière als hotelbeheerder, opzichter en chef in de rubberfabriek. Voor zover er over deze kleine groep conclusies mogelijk zijn, geldt in ieder geval dat er geen sprake was van verpaupering en 'onmaatschappelijkheid'.

Besluit

Dit onderzoek op het microniveau van twee families en aanverwanten heeft een te beperkte basis om definitieve conclusies te trekken. Niettemin kunnen er althans voor deze families kanttekeningen worden geplaatst bij de gedachte dat er in Maastricht sprake zou zijn geweest van een intergenerationale opvolging van negentiende-eeuwse industriearbeid en latere sociale achterstand in

47 Ali de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940; een historisch-sociologische studie* (Amsterdam/Meppel 1984) 103; Knotter, *Rondom de Stokstraat*, 16.

48 Fr. Leyden, 'De demografische ontwikkeling van de binnenstad', *Tijdschrift voor Economische Geographie* 31 (1940) 201-214, aldaar 205.

49 Artikelenserie 'Maastricht, stad van cultuur en krotten', *Limburger Koerier*, 3-10 maart en 16-23 maart 1939, aldaar 22 maart 1939.

een wijk als het Boschstraatkwartier-Oost. De scharniergeneratie van 53 onderzoekspersonen, geboren tussen 1840 en 1890 en gecentreerd rondom Martinus Habets en Joanna Smit enerzijds en Carolus Anten en Maria Swarts anderzijds, vertoonde wel alle kenmerken van immobiliteit: zij woonden een groot deel van hun leven in de centrumwijk, gingen van daaruit bijna allemaal ooit bij Sphinx werken, trouwden met jongens of meisjes uit de onmiddellijke omgeving en gaven dat leefpatroon ook door aan hun kinderen. De aanwezigheid van de fabriek was een duidelijke reden om zich hier stevig te vestigen, maar dat wil niet zeggen dat zij alleen daar werk zochten en vonden. Dienstverbanden bij de Sphinx werden in veel gevallen afgewisseld met werk in andere sectoren.

Juliëtte Hontebeyrie die een soortgelijk onderzoek deed naar de sociale en demografische ontwikkelingen in de Rue Wacquez-Lalo in de voorstad Loos bij Lille tussen 1866 en 1954 ontdekte daar door haar zo genoemde intergenerationale *fronts de parenté* (te vertalen als 'verwantschapsbastions').⁵⁰ Dat was vooral in het ambacht en de kleinhandel het geval. Ook in het Boschstraatkwartier was er een relatie tussen verwantschap en werk in de Regoutfabrieken, maar deze families vormden geen intergenerationale 'verwantschapsbastions'. Hun status als loonarbeiders verschilde sterk van die van ambachtslui of kleinhandelaars. Zij bezaten geen onroerend goed, dat als basis voor de intergenerationale overdracht van economische activiteiten kon dienen. Als loonarbeiders waren de navolgende generaties zowel economisch als geografisch zeer mobiel. In de eerste 40 jaar van de twintigste eeuw verdween de binding aan de wijk en aan de fabriek. De kinderen en vooral de kleinkinderen – geboren na circa 1890 – vertrokken uit de buurt naar nieuwbouwwijken aan de rand van de stad. Die conclusie had Gribaudo ook al voor Turijn getrokken. Zij werkten ook veel minder bij die ene glas- en aardewerkfabriek en lieten hun toekomst zeker niet uitsluitend door de Regouts bepalen. Er groeide meer variatie in het 'traditionele' patroon van wonen, werken en trouwen van hun (groot)ouders, vooral omdat er daarin meer keuzes mogelijk waren. Daaruit kan niet de conclusie worden getrokken dat er geen oorzakelijke verband was tussen de sociale wantoestanden in het Boschstraatkwartier-Oost en de industrialisatie in de negentiende eeuw. Niet te ontkennen valt dat de aantrekkingskracht van de fabrieken van Regout leidde tot een verdichting van de bewoning en de verarming van de bevolking. De onveranderlijke en ingesloten armoedecultuur, zoals Litjens die zag, is er wellicht geweest voor anderen uit de wijk, de achterblijvers die in een minder gunstige situatie verkeerden, maar de levenslopen van de leden van deze families vertoonden meer variatie dan continuïteit.

50 Juliette Hontebeyrie, 'La famille avant la ville, ou comment se perpétuer dans un espace urbain en construction', *Annales de démographie historique* 45 (2009) 117, 213-247.

Bijlage

De beroepsvermeldingen van mannen en vrouwen in bevolkingsregister, burgerlijke stand en militieregisters van (vijf generaties van) de families Habets-Smit en Anten-Swarts

Toelichting. De bronnen betreffen het Maastrichtse bevolkingsregister tussen 1860 en 1938 (op microfiche), de persoonskaarten van 1939 tot 1993, de gegevens van de burgerlijke stand van Maastricht (registers van geboorten tot 1908, van huwelijken tot 1933 en van sterfte tot 1956 op microfiche) en de (cumulatieve) overzichten van de inschrijvingen voor de Nationale Militie tussen 1815 en 1913 voor de hele provincie Limburg. In de tabel is aangegeven hoeveel mannen en vrouwen (kolom 3) uit de vijf generaties van de families (kolom 1) al dan niet een dienstverband bij Sphinx hebben gehad en hoe lang dat duurde (kolom 2). In kolom 4 en 5 wordt genoteerd hoeveel personen één of meerdere beroepsvermeldingen hadden die in ieder geval in verband staan met de glas- en aardewerkindustrie. Deze personen hoefden overigens niet per se bij Sphinx te werken. Er waren immers nog meer glas- en aardewerkfabrieken in Maastricht. In kolom 6 en 7 staat de inventarisatie van de personen met andere beroepsvermelding(en). Daarbij is het mogelijk dat de hier genoemde personen volgens die bronnen tevens in de glas- en aardewerkindustrie werkten. Voor een gedeelte hangt dat samen met de soms vage aanduiding van het beroep: een dagloner, fabrieksarbeider, magazijnknecht, vuurstoker of sjouwer kon goed in dienst zijn geweest van de Regouts. Dat is echter allerminst noodzakelijk.

generaties	dienstverband bij Sphinx (mannen)	totaal	personen met beroep in glas- en aardewerk	omschrijving beroepen	personen met ander beroep	omschrijving beroepen
groefouders	Sphinx < 10 jaar					
	Sphinx > 10 jaar					
	Sphinx onbekend					
	niet in dienst	7			6	dagloner (5), fuselier, leidekker, rioolveger, schoenmakersgezel, schoorsteenveger, werkman, witter, wolspinner, zakkenendrager
ouders	Sphinx < 10 jaar	1	1	vuurstoker	1	dagloner, fabrieksarbeider
	Sphinx > 10 jaar	1	1	glasslijper		
	Sphinx onbekend					
	niet in dienst	16	4	glasslijper	18	dagloner (12), knecht (3), barbier (2), fabrieksarbeider (2), metslaar (2), geweermaker, hoornblazer, kleermaker, magazijnknecht, machinist, papierwerker, sigarenmaker, sjouwer, slotmakers/smidsgesel, werkman
onderzoekspersonen	Sphinx < 10 jaar	11	10	aardewerker (6), glasblazer (4), glasslijper (3), ovenstoker (2), aardewerkmagazijnwerker, ovenwerker, porceleindrukker, porceleinwerker	9	dagloner (6), fabrieksarbeider (3), milicien/ soldaat (2), sjouwer (2), bode, gasfittersgezel, geweermaker, grondwerker, huidenzouter, landbouwersknecht, leerlooier, magazijnknecht, mijnwerker, papierwerker, poetser, schoenmaker, straatreiniger, zeepstokersgezel, zoutwerker
	Sphinx > 10 jaar	6	6	glasblazer (3), glasgraveur/slijper (2), aardewerker, glasdrukker, opzichter, ovenwerker	4	dagloner (3), magazijnknecht, militair, sjouwer, voerman
	Sphinx onbekend					
	niet in dienst	8	4	zandvormer (3), porceleinwerker	6	militair (3), dagloner (2), geweermaker (2), fabrieksarbeider, kantoorbediende, koopman, schoenmaker, smidsgesel

generaties	diensverband bij Sphinx (mannen)	totaal	personen met beroep in glas- en aardewerk	omschrijving beroepen	personen met ander beroep	omschrijving beroepen
kinderen						
	Sphinx < 10 jaar	34	31	aardewerker (13), glasblazer (12), ovenwerker (12), glasslijper/graveur (2), aardewerkvormer, aardperwer, decorschilder, glasbe- werker, porceleindrucker, vuurstoker	30	mijnwerker (9), los arbeider (6), caféhouder/zet-kastelein (4), dagloner (4), fabrieksarbeider (3), grondwerker (3), kolenlader/losser (3), magazijn-knecht (3), rubberbewerker (3), papierwerker (2), spoorwegarbeider (2), aardappelbewerker, appelsapper, betonwerker, boodschaploper, cementwerker, chauffeur, conciërge, electricien, fotograaf, geweremaker, havenarbeider, hoedenmaker, horlogemaker, kleermaker, machinist cokesfabriek, melkventer, metselaar, opperman, opzichter, rangerder, reiniger, biendeidingen, timmerman, transportarbeider, tuinier, visventer, vloertegelmaker, voerman, wijntapper, winkelknecht, zakkendrager, zinkwitwerker mijnwerker (3), caféhouder/zetkastelein (2), bankwerker, dagloner, grondwerker, hulpbesteller post, huisschilder, magazijnknecht, marktkoopman, petroleumventer, vijlenkapper, visventer, winkelier
	Sphinx > 10 jaar	12	11	aardewerker (9), glasb- bewerker (2), opzichter (2), aardewerkdrager, aardewerkgarneerder, bordenmaker, glasblazer, ovenwerker, sanitairgieter, vormenggieter	9	
	Sphinx onbekend	10	5	ovenwerker (3), aardewerker (2), aardewerkgieter, machinist aardewerkfabriek	8	cementwerker (3), fabrieksarbeider (3), grondwerker (3), magazijnknecht (2), mijnwerker (2), rubberbewerker (2), vervoerder (2), chauffeur, hulpmonteur, ijzervlechter, loopknecht, opperman, metaalbewerker, parkeermetercontroleur, schoonmaker, suikerbakker, zinkwitwerker
	niet in dienst	17	5	aardewerker (2), glasblazer, glaswerker, ovenwerker, porceleinslijper	15	mijnwerker (6), magazijnknecht (3), rubberbewerker (3), besteller, boekhouder, cementwerker, chauffeur, dagloner, fabrieksarbeider, grondwerker, hotelbeheerder, huisschilder, hulpcommies, kantoorbediende, kleermaker, koffiebrander, koopman, koperslager, magazijnknecht, metselaar, propagandist, schoonmaker, sigarenwinkelier, slager, slagersknecht, spoorwegarbeider, timmerman, vervoerder, wagenknecht, zinkwitwerker

generaties	diensverband bij Sphinx (mannen)	totaal	personen met beroep in glas- en aardewerk	omschrijving beroepen	personen met ander beroep	omschrijving beroepen
kleinkinderen	Sphinx < 10 jaar	26	24	aardewerker (17), ovenwerker (4), aardewerkmagazijnwerker (2), cassetterwerker (2), glasluiser (2), aardewerkdrukker, glasblazer, vuurstoker	22	chauffeur (5), mijnwerker (5), fabrieksarbeider (3), huisschilder (3), kelner (3), magazijnknecht (3), sigarenmaker (3), los werkmann (2), accountant, assuradeur, autowachter, automonteur (leerling), bankwerker, besteller wasserij, betonwerker, boekhouder, brandweerman, caféhouder, cementwerker, bouwvakarbeider, conciërge, gemeentearbeider, grondwerker, hoofdagent dagblad, houtbewerker, kolenlader/losser, leidekker, leraar, lichtmatroos, loopknecht, matrassenvlechter, medisch laborant, metaalbewerker, opperman, papierwerker, ponser, staalarbeider, steenvormer
	Sphinx > 10 jaar	7	6	aardewerker (4), bordenvormer, cassetterwerker, glazuurspuiter, model-lenmaker, ovenwerker, verbereider, vervoerder, vuurstoker	5	rubberwerker (2), bakker, betonwerker, boodschapper, elektrisch lasser, grondwerker, incasseerder, laboratoriumbediende, leidekker, mijnwerker, rijksambtenaar, trompettist, steigerbouwer
	Sphinx onbekend	2	1	aardewerker	2	rubberwerker (2), cementwerker, fabrieksarbeider, los werkmann, tapper, vervoerder
	niet in dienst	63	11	ovenwerker (5), aardewerker (3), bankwerker (2), glasblazer (2), glasluiser, glazenmaker, vernisser, vormengeieter	51	chauffeur (7), fabrieksarbeider (7), metaalbewerker (7), kantoorbediende (5), mijnwerker (5), rubberwerker (5), bankwerker (4), besteller PTT (4), papierwerker (4), (beton)timmerman (3), metselaar (3), meubelmaker (3), opperman (3), administrateur/ boekhouder (2), assemblage/montagewerker (2), bakkersknecht (2), boekdrukker (2), chef/opzichter (2), electricien (2), expediteur (2), kelner (2), loopknecht (2), sergeant (2), vertegenwoordiger (2), ambtenaar/tekenaar PTT, arbeider NS, bedieningsman chemische industrie, bouwvakarbeider, dagloner, depothouder, directeur, gevangenbewaarder, hotelhouder, huisschilder, hulpcommies, hulpmonteur, kok, korporaall militaire politie, leerwerker, machinist NS, magazijnknecht, mandenvlechter, melkventer, planostemmer, röntgenassistent, staalarbeider, steenhouwer, stoffeerder, sorteerder steenfabriek, tapper, transportarbeider, sigarenmaker, steigerbouwer, violist, voorman, wagenmeester, wasknecht, werkvoorbereider, wever, woninginrichter

generaties	diensverband bij Sphinx (vrouwen)	totaal	personen met beroep in glas- en aardewerk	omschrijving beroepen	personen met ander beroep	omschrijving beroepen
grootouders	Sphinx < 10 jaar					
	Sphinx > 10 jaar					
	Sphinx onbekend niet in dienst	4			6	breister (3), dagloonster (2), spinster, werkster
ouders	Sphinx < 10 jaar	3	3	aardewerkschilderes, glas-magazijnwerkster, oven-werkster		
	Sphinx > 10 jaar					
	Sphinx onbekend niet in dienst	13	1	glasslijpster	12	dagloonster (8), breister (3), fabrieksarbeidster (3), dienstmeid (2), herbergierster (2), naalster, werkster
onderzoeks- personen	Sphinx < 10 jaar	10	7	ovenwerkster (4), aardewerkdrukster, aardewerk-inpakster, aardewerkster, glasslijpster, glaswerkster, verguldster, vernisschilderes	5	dagloonster, fabrieksarbeidster, inpakster, papierwerkster, vrouw
	Sphinx > 10 jaar	3	3	glasslijpster (2), aardewerkdrukster, aardewerkmagazijnwerkster		
	Sphinx onbekend niet in dienst	8			5	fabrieksarbeidster (3), sigarenmaakster (2), dienstbode, papierwerkster, tapster, werkvrouw, winkelierster

generaties	dienstverband bij Sphinx (vrouwen)	totaal	personen met beroep in glas- en aardewerk	omschrijving beroepen	personen met ander beroep	omschrijving beroepen
kinderen						
	Sphinx < 10 jaar	16	13	aardewerkdrukker (5), aardewerkmagazijnwerker (5), aardewerkster (5), glas-slijpster (2), ovenwerkster (2), glasmagazijn-werkster, inpakster, verguldster, verniswerkster	4	caféhoudster, dienstmeid, fabriekswerkster, poetsvrouw, rubberwerkster, werkvrouw
	Sphinx > 10 jaar	6	6	verniswerkster (3), glasslijpster (2), ovenwerkster (2), aardewerkmagazijn-werkster, aardewerkschilderes, verguldster	2	fabrieksarbeidster (2)
	Sphinx onbekend	14	5	aardewerkster (4), glaspakster, ovenwerkster	2	dienstbode, fabrieksarbeidster, papierwerkster
	niet in dienst	29	6	aardewerkster (3), verguldster (2), glaswerkster, ovenwerkster, porcelain-drukker, porcelainwerkster	11	dienstbode (2), modiste (2), papierwerkster (2), winkelierster (2), fabrieksarbeidster, tabakswerkster, telefoniste, werkster, wolnaai-ster
klein-kinderen						
	Sphinx < 10 jaar	7	3	aardewerkdrukker, cassette-riewerkster, ovenwerkster	3	dienstbode, inpakster bakkerijgrondstoffen, vernicellierwerkster
	Sphinx > 10 jaar					
	Sphinx onbekend	23	8	aardewerkster (4), ovenwerkster (3), aardwerkdrukster, cassettenwerkster, decorbewerkster	13	fabrieksarbeidster (6), dienstbode (2), rubberwerkster (2), inpakster, kapster, sigarenmaakster, tabakswerkster, vernicellierwerkster
	niet in dienst	75	6	aardewerkster (3), decorbe- werkster (2), vernisgeefster	37	modiste/naaister (10), dienstbode (7), fabrieks-arbeidster (6), kan-toorbediende (5), verkoopster/ winkeljuffrouw (5), onderwijzeres (2), papierwerkster (2), tabakswerkster (2), typiste provincie (2), winke- liester (2), ambtenaar gemeentelijke spaarbank, bedrijfsleidster, boekdrukker, gezinsverzorgster, hoedenmaakster, meubelbeistser, rubberwerkster, serveerster, verpleegster, werkster